

Emilia Zhunich

(Bulgaria, Institute of Art Studies – Bulgarian Academy of Sciences)

The Ballet in Stara Zagora

Abstract: Ballet has been part of the State Opera of Stara Zagora since the very beginning in 1925 when there were only eight students. The first ballet performance in the town, however, J. Bayer's *Die puppenfee*, was staged as late as 1949. This article focuses on the foundation of the ballet company as part of the opera, some landmark periods in its history, the most popular choreographers who have worked with it, and the works which have been staged by the ballet right up to the late 1980s, when all aspects of life changed abruptly due to the social and political changeover.

Keywords: ballet art, State Opera of Stara Zagora, Margarita Arnaudova, Andrey Petrov, Vakhtang Chabukiani, Gerhard Petzold

Емилия Жунич

(България, Институт за изследване на изкуствата, БАН)

Балетът в Стара Загора

В историята на културните събития в Стара Загора балетно участие е регистрирано още в първото представяне на операта „Гергана“ през 1925 г. Подготвени от учителя Йосиф Стоилов¹, осем ученички от Девическото педагогическо училище изпълняват Самодивския балет в края на творбата.

Господину Йосифу Стоилову се дължи подготовката на отлично изпълнения от негови ученички балет, в който не липсваха композиция и красота. Сценката със самодивите бе мила и очарователна картина (Драганов 1970/Draganov 1970).

Ангажираните на хонорар възпитанички на Йосиф Стоилов се изявяват и в първата постановка на новооснованата Районна опера – „Травиата“ (на 30 юни 1928 г.), а историкът на оперното дело в града Никола Драганов споменава за балерина в състава на операта едва през сезон 1931/1932.

Епизодичните гастроли на чужди и наши балетни изпълнители като Ани Лизер, Маргарита Цонева, Надя Винарова, Алла Шелест и др., събуждат интереса на обществеността, допринасят за изграждането на вкус и усет към това изкуство. Изявите на деветгодишната старозагорка Клио Щаси (Танева-Янева 2006/Taneva-Yaneva 2006), чието образование протича в Австрия и Германия, но с ранни артистични изяви, дават повод за отразяване на изпълняваните номера за първи път в периодичния печат.

Преодолявайки различни препятствия, през първия период от съществуването на трупата (1925-1946 г.) оперните деятели сътворяват истински „чудеса“, за да осигурят не само необходимия нотен материал, но и да го разучат и запамятат, да попълнят певческия състав и този на оркестъра, да сътворят подходящ декор, да пригледят за сцената прилично изглеждащи костюми, реквизит... Не са им достигали сили за балетните сце-

¹ Учител по гимнастика в Девическата гимназия на града.

ни в оперните постановки, но нали всяко начало е трудно. И първите представления на националния ни Оперен театър са се изнасяли по-скоро като костюмирани концерти, в съпровод на пиано, и не само без балетните сцени, а дори и без хоровите участия, заложени в партитурите... Тук, в Стара Загора, от самото начало, още от първото представление поне, хорът е безупречен.

В онези ранни години, по време на столичен спектакъл Петър Райчев в ролята на Едгардо пристъпва в нарисувана река, подпира се на изрисувани дървета (по собствени те му думи); в Стара Загора целият състав на хора се скупчва в дъното на сцената, за да удържи нарисувания върху евтина хартия проспект, да не позволи навиването му нагоре, без публиката да разбере какво се случва на сцената...

В афиш за премиерата от 13 февруари 1943 г. сред постановчиците е и Катя Л. Абаджиева, балетмайстор. Творбата е „Биляна“ от Йоско Йосифов, който е на диригентския пулт. И сред постановчиците на „Ако бях цар“ (премиера на 15 май 1943 г.) има вписан балетмайстор – Васил Николов; балетни изпълнителки са Танка Николова² и Славка Костова. Тогава се заговаря и за балетен състав, но все още не се стига до неговото сформирание. Същевременно и отзивите за балетните изпълнения през тези години са твърде оскъдни:

„Балетите (...) бяха напълно сполучливи и се изнесоха много добре“ или „Балетът (...) се справи отлично със задачата си“ – отчита изследователят Пенка Танева-Янева (Танева-Янева 2006: 56/Taneva-Yaneva 2006: 56).

Колко са щастливи всички – изпълнители и публика, колко нови надежди, а и мечти се раждат, когато балетисти от Софийската опера гостуват в спектакъла на „Травиата“ на 18 януари 1945 (Танева-Янева 2006/Taneva-Yaneva 2006) с хореография на Анастас Петров. Войната току-що е свършила, надеждите за по-добри времена, за истински балет се събуждат... Голямото задоволство от изпълнението на софийските балетисти е най-вероятната причина за търсене на допълнителни възможности за откриване на по-голям балетен щат.

Анна Воробьова³ е първият хореограф-професионалист на трупата. Тя поставя танците в „Риголето“ (премиера 15 март 1947 г.), „Продадена невеста“ (7 ноем. 1947 г.), „Кармен“ (23 май 1948 г.) на вече одържавената (със заповед на министъра от 1 април 1946 г.) опера, а и първия самостоятелен балетен спектакъл – „Куклената фея“ от Байер, премиера 29 май 1949 г.⁴ Опитвайки да насочи изпълнителите към класическия танц, Анна Воробьова поставя „Копелия“ през 1951 г., което подпомага професионализирането на балетния състав. Тя се старее всячески да подготви млади таланти артисти за оперно-балетната сцена, но през 1951 г. става балетмайстор на новосъздадената Пловдивска опера. Ръководството на Старозагорската отправя покана към Асен Манолюв. С усет за възможностите на изпълнителите от трупата той търси „самобитно“ звучене на вече играните в София и поставени от него в Стара Загора „Бахчисарайски фонтан“ (29 юни 1952 г.), „Съперници“ (19 апр. 1953 г.), „Покана за танц“ и „Болеро“ (11 май 1955 г.). Фантазията му и несложните, но ефектни танцови средства и свободната пластика характеризират неговите персонажи и в последвалите „Шехеразада“

² Танцувала още от дете при Йосиф Стоилов (Танева-Янева 2006/Taneva-Yaneva 2006).

³ Педагог и балетмайстор в Стара Загора от 1946 до 1951 г.

⁴ През 2019 г. в Стара Загора тържествено бе отбелязана 70-годишнината от първия самостоятелен цялостен балетен спектакъл; изложби във фойетата на Старозагорска опера и на открито в Градската градина напомниха постижения и артисти. Тук обаче акцентът е върху постановчиците и ръководителите, реализирали изборът на репертоар, допринесли за развитието на балетното изкуство, както и върху желанието да бъдат привлечени известни хореографи, творчески тандеми и как точно това се е случвало.

(18 ноем. 1962 г.), „Следобедът на един фавн“, „Карнавал“ и „Испанско капричио“ (3 окт. 1972 г.), и др.

И Асен Манолов, и Теодорина Стойчева, която също за кратко е хореограф в Старозагорска опера, съобразявайки се с възможностите на балетния състав, се насочват към по-рядко играни и освободени от каноните на класическия танц творби, създават условия за експериментаторство в развитието на балетната трупа. „Болеро“ и „Покана за танц“ Асен Манолов поставя съвместно с Иван Димов като диригент, но Димов е и хормайстор в Старозагорска опера, и композитор, запленил от балетното изкуство. По сценарий на Виолета Консулова е създал музиката за танцовата драма „Кърджалии“.

Точно с „Кърджалии“ се открива пътят към българската тематика в балетното изкуство на старозагорска сцена. С „Кърджалии“ е и дебютът на Теодорина Стойчева като хореограф. Дебют, който свидетелства за творец с живо въображение и богата култура. Танцовата драма „Кърджалии“ с абсолютна премиера на 20 май 1959 г. на старозагорска сцена и балета „Орфей и Родопа“ от Цветан Цветанов, поставян преди това само в столицата, старозагорските ръководители включват в програмата за представянето на трупата на III национален преглед на оперните театри в София през лятото на 1962 г. Тогава изгрява и звездата на Снежана Дескова – Калина в „Кърджалии“, Родопа в „Орфей и Родопа“. Дескова е най-дългогодишната прима, за която не веднъж критиците пишат, че би била гордост за всеки престижен балетен състав.

Според Ана Александрова, появата на Теодорина Стойчева, творец с висока пластична култура и богата творческа фантазия, бележи нов етап в развитието на старозагорския балет и придава своеобразие на репертоара му. Други нейни балетни постановки тук са „Рапсодия в синьо“ (14 февруари 1963 г.) и „Нова Одисея“ (19 май 1963 г.). Поставя танците в множество оперети: „Царицата на чардаша“ и „Къщата на трите девойки“ (1958 г.), „Графиня Марица (1960 г.), „Веселата вдовица“ (1961 г.) и в оперни творби: „Лакме“ (1958 г.), „Бал с маски“ и „Цвета“ (1959 г.), „Стършел“⁵ (1960 г.), „Цар и дърводелец“ и „Имало едно време“ (1961 г.), „Манон Леско“ и „Алеко“ (1962 г.), „Отвличане от сарая“ (1963 г.), отново „Бал с маски“ (1964 г.). От този период в развитието на трупата дълбоки следи оставят постановките на „Кърджалии“ и „Орфей и Родопа“. Все още, след толкова години, се срещат почитатели и артисти, говорещи за тях, сякаш са били представени през миналия сезон...

Впоследствие почти всички изяви български хореографи гостуват нееднократно през годините, обогатяват репертоара с ефектни постановки, но липсата на постоянен хореограф не допринася особено за развитието и усъвършенстването на изпълнителите. Галина и Стефан Йорданови, трайно свързали имената си с варненската балетна сцена, поставят и в Стара Загора реализираната вече от тях творба на Кара Караев „По пътя на гърма“ (премиера в Стара Загора на 17 април 1965 г.). На 9 март 1967 г. е премиерата на „Нестинарка“ от Марин Големинов под ръководството на Нина Кираджиева, стремяща се

да внедри в хореографската лексика на спектакъла класически форми – сполучлив опит, повторен на следващата година и на софийска сцена (Александрова 1998: 413/ Aleksandrova 1998: 413)

„Балетен концерт“ (10 февр. 1968 г.) по музика на Чайковски, Дебюси, Шуберт, Шопен и др., „Лешникотрошачката“ с премиери през 1969 и 1974 г., „Девойка и хулиган“ и „Куклената фея“ (27 март 1976 г.) са в реализации на госта Николай Николов. „Балетен концерт“ (26 март 1970 г.), включващ „Шопениана“, „Валпургиева нощ“ и

⁵ „Стършел“ и „Манон Леско“ също са представени на III национален преглед на оперните театри в София през 1962 г.

„Кармен“, а на голямата модерна сцена в новооткритата оперна сграда и „Копелия“ са дело на госта Димитър Ценов. Димитър Ценов и Снежана Дескова са съученици в Балетното училище в София, но след завършването му тя се връща на сцената в родния си град, а той продължава образованието си в СССР.

С назначаването на Неделчо Изов⁶ за постоянен балетмайстор⁷ и увеличаването на щата (до около 20-25 души) предвид по-голямата сцена в новата модерна сграда на Операта (открита през 1971 г.) стават възможни реализациите на по-мощни класически заглавия като „Копелия“ например (втора постановка) и др. Настъпва оживление, репертоарът се разнообразява и обогатява. Около 1974 г. Неделчо Изов сам пише за старозагорската балетна труппа:

...може спокойно да се каже, че е най-продуктивната след Народната опера – София.⁸

„Бахчисарайски фонтан“ (12 дек. 1972 г.), най-известната творба на Асафиев, е дипломна работа на Маргарита Арнаудова. Идването ѝ в Стара Загора е предшествано от почти анекдотична ситуация, разказана от художничката Мария Трендафилова:

Прочетох една заповед: „Балетмайстор от Съветския съюз ще дойде да постави „Бахчисарайски фонтан“. Балетмайсторът се казва Маргарита Арнаудова.

Това беше просто печатна грешка на секретарката, която преписвайки документите, беше решила, че щом е от Съветския съюз, то името ѝ непременно ще е руско и от Арнаудова се превръща в Арнаудова. Първата ни среща беше съвсем случайна, на площад „Славейков“. Едно малко момиченце говореше с директора на Операта в Стара Загора Милчо Стефанов, вечна му памет, години наред после вдигнахме наздрависи в негова чест, за негово здраве, и за това, че е имал шанса да ни срещне на площад „Славейков“. Човекът ме спря веднага и каза:

„Мария, трябва да говоря с теб. Ето, това е Маргарита Арнаудова.“ Помислих си, че е сбъркал, а тя заговори на чист български език, при което аз любезно ѝ казах: „Вие прекрасно говорите български“. Тя каза: „Ами аз съм си българка“. „А какво е това име Арнаудова“ – попитах аз. „Ами грешка“ – каза тя. Дълго време след това я наричахме Арнаудова и тя се заливаше от смях. Всъщност творческите ни срещи бяха истинско щастие за мен. Постигнахме такава симбиоза за тези двадесет и две години съвместна работа,... че в последната голяма рецензия

⁶ Неделчо (Недялко) Томов Изов, роден на 11 авг. 1924 г. в София. 18-годишен, без специална балетна подготовка, със конкурс е назначен в Софийска опера като балетист. В периода XI.1944-1946 г. отбива редовната си военна служба, след което отново е в Софийска опера до пенсионирането му на 1 юли 1964 г. За развитието му, според собствените му думи, допринасят особено Николай Холфин, Владимир Белин, Нина Анисимова, Анастас Петров, Нина Кираджиева. Ангажира се и с репетиторска и педагогическа дейност. Още от откриването на балетното училище през 1951 г. е преподавател, през 1956/1957 г. е художествен ръководител, а от 1957/1958 г. освен изпълнител в Операта, по съвместителство е художествен ръководител и директор на Балетното училище до 10 ноем. 1965. От 1965 до 1968 г. е доцент в Лайпциг, ГДР; преждевременно отзован, за да поеме художественото ръководство на училището в София. Според някои източници, работи със Старозагорска опера от 1969 г., но за главен балетмайстор официално е назначен на 16 авг. 1971 г. „по предложение на зам.-председателя Димитър Петков“. Вероятно заслуга за това назначение има и Милчо Стефанов, изпратен за главен художествен ръководител и директор на Старозагорска опера от 1 септ. 1970 г. по решение на КИК. Неделчо Изов остава в Стара Загора до 1 януари 1990 г.

⁷ В Стара Загора се изявява и като педагог, и като репетитор, освен като главен балетмайстор, а участва и в представления, например като Бога в „Сътворението на света“, Гирей в „Бахчисарайски фонтан“, въпреки напредналата възраст; присъдено му е званието „заслужил артист“ по предложение на ръководството на Старозагорска опера; Указ № 882/22 май 1981 г.

⁸ Архив на Държавна опера, Стара Загора.

във в. „Работническо дело“ бяха ни объркали имената, бяха написали, че сценографията е на Маргарита Арнаудова, а хореографията на Мария Трендафилова...⁹ (Янева 2011: 175-176/Янева 2011: 175-176).

Симбиозата, за която говори Мария Трендафилова, не остава незабелязана и неocenена. Впоследствие творческият тандем Маргарита Арнаудова – Мария Трендафилова е чест и желан гост на старозагорци. Не са редки обаче и случаите, когато ръководството за редица премиерни постановки възлага на Мария Трендафилова изработването на скиците за костюмите. Маргарита Арнаудова пък често поставя танците в оперни постановки.

Със старозагорската трупа през 1974 г. Маргарита Арнаудова реализира и „Сътворението на света“ от Андрей Петров. Премиерата на 19 януари е премиера за България – събитие, събрало много гости. Присъства самият композитор на творбата Андрей Петров. Въодушевлението е всеобщо – авторът е доволен, критиците пишат ласкави отзиви, изпълнители и публика с вълнение говорят за двамата млади (тогава) изпълнители Мария Коларова и Иван Топалов и за тази постановка, години след изтеклите десетилетия. Сред гостите на премиерата са и Бисер Деянов¹⁰ (Янева 2011/Янева 2011) и Пенка Енчева¹¹. Впечатлена от Арнаудова още като ученичка в Балетното училище в София, след премиерата на „Сътворението...“ в Стара Загора, Енчева решава да я покажи в „Арабеск“ (Янева 2011/Янева 2011) – едно решение, чиято далновидност е от решаващо значение за последващите успехи на това забележително балетно студио.

Ако преди години старозагорските творци са „копирали“ – в умален мащаб естествено – репертоара на първия ни Оперен театър, то сега могат да бъдат горди: успехът на „Сътворението на света“ предизвиква широк отзвук, множество рецензии, а до края на същата календарна година излиза и софийската премиера на творбата. За съжаление обаче, скоро заглавието е свалено от афиша, въпреки че се играе при пълни зали и е една от емблематичните постановки, за която неизменно става дума, заговори ли се за постиженията на старозагорската трупа.

Впоследствие, вече ръководител на Балетно студио „Арабеск“, Маргарита Арнаудова продължава контактите си със Стара Загора. Като високохудожествено постижение е окачествен и „Абракас“¹² (премиера на 21 май 1975 г.) по музика и либрето на Вернер Егк въз основа на Гьотевия „Фауст“. Постановката е

проникната от хармонията между задълбочения замисъл и пластичната му изразителност, от безспорното единство между музикалното и танцовото действие (Александрова 1998/ Aleksandrova 1998).

За изключителен успех и на хореографа, и на трупата е призната и постановката на „Жар птица“ (25 декември 1979 г.). Сама пресъздава ролята на Жар птица, Маргарита

⁹ Цит. по фрагмент от интервю с Мария Трендафилова.

¹⁰ Бисер Деянов е значимо име в балетното изкуство от началото на 70-те години на миналия век и близо три десетилетия е първи солист на сцената на Софийската опера и балет. Запознали се на премиерата в Стара Загора, по-късно танцьор и балетмайстор се срещат на софийска сцена при поставянето на същото заглавие. Вече директор и художествен ръководител на балет „Арабеск“, Маргарита Арнаудова създава спектаклите „Сянката“ (по приказката на Андерсен и пиеса на Евгений Шварц; либрето, хореография и режисура Маргарита Арнаудова в творчески екип с композитора Александър Текелиев и сценографа Мария Трендафилова) през 1984 г. и през 1986 г. „Десета симфония“ по Малер специално за Бисер Деянов.

¹¹ Пенка Енчева е преподавала характерни танци в Балетното училище и на Снежана Дескова.

¹² „Гностикът Василид твърдял, че има 365 небеса. Той ги нарекъл на гръцки „абраксас“, защото сборът от числената стойност на буквите на тая форма дава 365“ (Ротердамски 1984/Roterdamski 1984).

та Арнаудова не само „проявява тънко разбиране при превъплътяване музиката“ на Стравински, но успява да защити блестящо и творческия си замисъл, а именно:

пластичната форма не само да бъде зависима, но и да произтича от музикалната същност на спектакъла (Александрова 1998/Aleksandrova 1998).

Смисълът на изразителната образност – отбелязва А. Александрова - достига до зрителя по внушителен начин: фантастичната Жар птица сякаш оживява и се превръща в символ на светлината и живота, в непобедима жизнестрепяща сила. Виртуозността на Снежана Дескова, включваща най-сложни „па“, създава усещането за огнен вихър, увличащ в танц цялото Кашчеево царство. „Жар птица“ е истинско театрално събитие – подчертава в заключение Ана Александрова.

Впечатляващи и запомнящи са и „Нощта срещу Еньовден“ на Големинов, „Равноденствие“ по творби на Жан Мишел Жар и „Нощ на голия връх“ от Мусоргски (5 февруари 1983 г.). „Многобагрената танцова поема, възпяваща жизнелюбието и красотата на младостта“ (Александрова 1998/Aleksandrova 1998), „Равноденствие“ сякаш уравновесява сериозните симфонични произведения на Големинов и Мусоргски (Янева 2011/Yaneva 2011), третиращи един и същи обичай, наречен Еньовден у нас, Ян Купаля в Украйна; обичай, свързан със събирането на нечистите сили и магии и очистването от тях (Янева 2011/Yaneva 2011). Маргарита Арнаудова поставя и танците в редица опери – „Хан Крум Ювиги“, 1983 г.; „Таис“, 1984 г. и др.

Незаличими спомени оставя работата на грузинския артист и балетмайстор Вахтанг Чабукиани в Стара Загора. Почти три десетилетия изминават от първото му посещение, когато, поканени в студиото на Радио Стара Загора по повод 70-годишнината на театъра, оперни и балетни деятели разказват с вълнение за паметната първа среща с него и последвалата съвместна работа. Хореографът заявява, че когато числеността на трупата нарасне поне на 50-60 души, тогава могат да го поканят да работи с тях. Балетните артисти обаче, ентузиазирани, изпълняват определен номер, излизат, преобличат се, връщат се на сцената в друга конфигурация, за друг танц; агитират, преобличат и увличат сред себе си и стройни колеги от оперния хор, всячески опитват да убедят хореографа, че са повече, отколкото са в действителност. Едва ли са го убедили! По-скоро ентузиазмът им е предизвикал интереса, уважението му и решението да постави „Лауренсия“ на Александър Крейн (премиера на 23 дек. 1976 г.) на Старозагорска сцена. Вълнуващото хореографско постижение на хореорежисьора, развихрената танцова стихия на сцената, показват в нова светлина старозагорския балет – балет с „нараснали сили и укрепнали възможности“. Отново силно се откроява изкуството на Снежана Дескова, която самият Чабукиани сравнява с Мая Плисецкая. Балерината и до днес говори с огромно вълнение за съвместната им работа, за това, че хореографът счита, че съставът ще бъде готов за премиера, когато след последния поклон е в състояние да започне отново и да изиграе още веднъж целия спектакъл; за наученото от талантливия хореограф тя разказва многократно. При това неизменно споменава съвета му, че балерината трябва да си почива по време на скок, докато лети над сцената.

И следващата постановка на грузинския артист, „Дон Кихот“ на Лудвиг Минкус, с премиера на 6 март 1984 г., е истински празник на танца, издига престижа и самочувствието на артистите, радва почитателите. Прочита на Вахтанг Чабукиани, реализиран и показан в Стара Загора, впоследствие е предпочетен и от други български хореографи при работата им върху „Дон Кихот“ по нашите сцени. За успеха безспорно допринасят и Алида Тодорова, Славея Кавалова, Дарина Колева, Димитър Трошанов, Жулиета Добрева, Мариан Георгиев (цитирани от критиците), но и премиерсолистът на старозагорската трупа Иван Топалов, възпитаник на хореографското училище в Тбилиси, чиято диплома е подписана от самия ръководител Вахтанг Чабукиани.

Сред заслугите на Неделчо Изов, като ръководител на балетната трупа, е и неколкостранното гостуване на хореографа и ръководител на балета на Берлинската телевизия Герхард Петцолд, който умело съчетава танцовата джаз-техника с класическия танц. Поставя танците в оперетата „Андалусия“ (1986 г.) и три балетни миниатюри: „Рапсодия в синьо“, „Болеро“ и „Моряци на брега“ (1987). Режисьорът Румен Нейков твърди, че съвместно са работили с Герхард Петцолд и върху мюзикъла на Фредерик Лоу „Моята прекрасна лейди“ (премиера на 31 май 1980 г.), въпреки че в списъците на премиерите и премиерните състави е посочен друг хореограф. Този факт предполага провеждане на допълнително издирване, изясняване и прецизиране на информацията.

За съжаление, настъпилите в страната промени в края на 80-те години, а и опожаряването на сградата на Старозагорска опера за дълго прекъсват възходящото развитие не само на балетната трупа, но и на оперното и балетното изкуство като цяло.

Подем в развитието на танцовото изкуство настъпва с назначаването на Силвия Томова за директор на Старозагорския балет през сезон 2015/2016. Благодарение увеличаването на числеността на трупата и превръщането ѝ в многонационален състав, премиерите-празници събират гости от цялата страна, от Европа, дори от далечна Япония. Двойните, нередко и тройни състави, гост-постановчиците, репетиторите, създават блестящи спектакли, съизмерими с най-добрите образци в жанра. Млади и амбициозни, артистите разнасят славата на Старозагорската опера, а чрез социалните мрежи върховете им постижения стават достояние на цял свят.

ЛИТЕРАТУРА

- Александрова 1998: *Александрова, Ана*. Българският балетен репертоар. София: Хейзъл (Aleksandrova 1998: *Aleksandrova, Ana*. Balgarskiyat baleten repertoar. Sofia: Heizal).
- Драганов 1970: *Драганов, Никола*. Оперното дело в Стара Загора. София: Наука и изкуство (Draganov 1970: *Draganov, Nikola*. Operното delo v Stara Zagora. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Ротердамски 1984: *Ротердамски, Еразъм*. Възхвала на глупостта. София: Народна култура (Roterdamski 1984: *Roterdamski, Erazam*. Vazhvala na glupostta. Sofia: Narodna kultura).
- Танева-Янева 2006: *Танева-Янева, Пенка*. Подстъпи към формиране на балетна трупа в Стара Загора. – Българско музиковедие, № 2 (Taneva-Yaneva 2006: *Taneva-Yaneva, Penka*. Podstapi kam formirane na baletna trupa v Stara Zagora. – Balgarsko muzikoznanie, № 2).
- Янева 2011: *Янева, Анелия*. Маргарита Арнаудова. Не мога да отделя балета от себе си. София: СИВАС (Yaneva 2011: *Yaneva, Anelia*. Margarita Arnaudova. Ne moga da otdeleya baleta ot sebe si. Sofia: SIVAS).